

vitalni pokazatelji o seoskom i poljoprivrednom stanovništvu sr hrvatske ili demografski slom

svetozar livada

filozofski fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Stanovništvo SR Hrvatske nalazi se na kraju razdoblja demografske tranzicije. Godine 1982. imalo je natalitet 14,5 promila, mortalitet 11,0 promila, prirodni priraštaj 3,5 promila, a vitalni indeks 134,4. Ovakvo kretanje biovitalnih stopa rezultat je utjecaja industrijalizacijskih procesa na demografski razvitak, napose deagrarizacije.

Postoje tipična seoska područja sa sekularnim trendovima niskog nataliteta, a nagli je pad naročito izražen između dva posljednja popisna razdoblja (1971—1981), tako da je 1981. imalo negativni prirodni priraštaj čak 49 općina, u kojima živi 24% ukupnog stanovništva republike.

Na osnovi popisa stanovništva podataka i demografske statistike, autor analizira promjene u demografskim strukturama seoskog i poljoprivrednog stanovništva (po zajednicama općina i regijama), usporedno kretanje reproduktivnih stopa poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva te seoskog i »neseoskog« stanovništva, starenje seoskog i poljoprivrednog stanovništva te obrazovnu strukturu poljoprivrednog stanovništva. Zaključno ističe da je većina seoskog i poljoprivrednog stanovništva u podmakloj dobi, da je biološko pomlađivanje simbolično, te da su i dalje naglašene aspiracije prema nepoljoprivrednim zanimanjima.

primljeno veljače 1984.

1. biovitalne stope ukupnog stanovništva

—> Stanovništvo SR Hrvatske nalazi se na kraju demografskog tranzicijskog razdoblja; točnije, ono je na kraju treće podetape demografske tranzicije ili tzv. kasne tranzicije.

Opadanje nataliteta i prirodnog priraštaja u SR Hrvatskoj započinje se već u prvoj dekadi ovoga stoljeća. Time demografski razvitak ulazi u tranziciju. Tridesetih godina započinje pad apsolutnog i relativnog udjela poljoprivrednog stanovništva u sveukupnom stanovništvu. Sukladno demografskoj teoriji tranzicije, stanovništvo SR Hrvatske stupa u centralnu podetapu tranzicije već godine 1933,

kada stope nataliteta padaju ispod 30 promila.¹⁾ Dvadeset i pet godina kasnije (1958) demografski razvitak stanovništva Hrvatske ulazi u tzv. kasnu podetapu demografske tranzicije, sa stopama nataliteta od 19,0 promila i tendencijom daljnjeg ubrzanog opadanja. Prema pokazateljima iz 1982. Hrvatska ima slijedeće biovitalne stope: natalitet 14,5 promila, mortalitet 11,0 promila, prirodni priraštaj 3,5 promila, a vitalni indeks (tj. broj živorođenih na sto umrlih) od 134,4.²⁾ Ovakvo kretanje vitalnih stopa u republici rezultat je prije svega utjecaja industrijalizacijskih procesa na demografski razvitak, napose deagrarizacije koja je tekla ritmom bez presedana.

Već stoljećima u Hrvatskoj postoje tipična seoska područja sa tzv. sekularnim trendovima niskog nataliteta. Masovnim eksodusom iz sela i poljoprivrede, posebice poslije drugoga svjetskog rata, prirodni priraštaj ovih područja počeo je prerastati u tzv. negativne trendove. Tim trendovima pridružuju se čitave regije tipičnih seoskih zona, i to čak i iz onih područja gdje su prirodne stope bile visoke pa i iznimno visoke. Nagli pad počinje u posljednja dva popisna intervala, pa je godine 1981. bilo 49 općina s negativnim prirodnim priraštajem. Istovremeno, mnoge su općine na granici prijelaza u negativni prirodni priraštaj (stagnantne), a samo urbane imaju ekonomski racionalno oblikovane stope. Tako je, na primjer, negativnim prirodnim priraštajem zahvaćena cijela ZO Bjelovara (—2,2) osim općine Pakrac (2,5), zatim ZO Gospića (—3,3) i Karlovca, osim općine Karlovac (0,1), zbog utjecaja gradskog stanovništva grada Karlovca, te sve seoske općine ZO Zagreba, ukoliko u njima nema industrijskih i gradskih centara (npr. Krapina, Kutina i druge).

Stopama negativnog prirodnog priraštaja zahvaćeno je 41,8% teritorija SR Hrvatske na kojemu je godine 1981. popisano 1,106.964 (ili 24,1%) sveukupnog stanovništva. Dakle, blizu četvrtina stanovnika republike zahvaćena je negativnim stopama prirodnog priraštaja. Danas je zasigurno zahvaćeno i više, jer se pad biovitalnih stopa nastavlja. Upravo zbog toga što se nastavlja negativni trendovi vitalnih stopa, i što su pale ispod kritičnih pragova racionalne i ekonomične reprodukcije, nužna je primijenjena pronatalitetna demografska politika.

Završetkom kasne podetape tranzicije stanovništva osjeća se u Hrvatskoj granični prijelaz reprodukcije »s biološkog na ekonomski model fertiliteta« (limitiranje biološkog fertiliteta odrednicama društveno-ekonomske prirode njegova razvitka). Međutim, taj je proces išao tako ubrzano i nekontrolirano, pa i stihijno, da se kreće smjerom prenapete stagnacije ili čak naglašenije regresije u pojedinim područjima. To su razlozi da se u tretiranju bilo koje populacijske skupine ili kohorte mora polaziti od osnovnih indikatora kretanja sveukupnog stanovništva, čiji su to dijelovi.

1) O konceptu demografske teorije tranzicije ili teorije demografskog prijelaza vidjeti opširnije u: Alica Wertheimer-Baletić: **Demografija — stanovništvo i ekonomski razvitak**, Zagreb, Informator, 1982, str. 75—130.

2) Podaci su uzeti iz **Saopćenja** br. 21—2 od 17. XI 1983. (Zagreb, Republički zavod za statistiku).

Tabela 1

Osnovni biovitalni pokazatelji za stanovništvo SR Hrvatske, 1977—1981.

Vitalni pokazatelji	Godine				
	1977	1978	1979	1980	1981
Živorodenih na 1000 stanovnika	68.035	68.704	69.229	68.220	67.455
%	14,9	15,0	15,0	14,9	14,6
Mrtvorodenih na 1000 stanovnika	453	417	433	383	371
%	6,7	6,1	6,3	5,6	5,5
Umrlo na 100 stanovnika	45.156	48.715	48.426	50.100	51.420
%	9,9	10,6	10,5	10,9	11,1
Umrlo djece na 1000 živorodenih	1.461	1.437	1.332	1.403	1.273
%	21,5	20,9	19,2	20,6	18,9
Zaključeno brakova na 1000 stanovnika	35.524	35.629	34.041	33.310	33.855
%	7,8	7,8	7,4	7,4	7,3
Razvedeno brakova na 100 zaključenih	5.511	5.959	5.036	5.342	5.704
%	155,1	167,3	147,9	160,4	168,5
Prirodni porast na 1000 stanovnika	22.879	19.989	20.803	18.120	16.035
%	5,0	4,4	4,5	4,0	3,5
Vitalni indeks (živorodenih na 1000 stanovnika)	150,7	141,0	143,0	136,2	131,2

Izvor: Dokumentacija 494. Zagreb, RZS, 1983

Sve biovitalne stope prikazane u petogodišnjem razdoblju 1977—1981. imaju tendenciju opadanja i približavaju se stagnaciji demografskog razvitka ili čak regresiji. Dodaju li se tome ratni gubici, poremetnje spolno-dobnih struktura i izraziti pad vitalnih stopa, posebno u nekim područjima, onda se na stablu života stanovništva u Hrvatskoj vide markantne razlike u slici kretanja u relativno kratkom razdoblju od samo tri desetljeća.

2. promjene u demografskim strukturama seoskoga i poljoprivrednog stanovništva

Ako je takvo stanje u sveukupnim pokazateljima o stanovništvu Hrvatske, onda su demografski indikatori seoskoga i poljoprivrednog stanovništva svakako još povoljniji. Naime, ulazom u kašnu podetapu tranzicijskog demografskog razvitka, dolazi do radikalnog opadanja udjela seoskoga i poljoprivrednog stanovništva u ukupnome. Eksodusom iz sela i poljoprivrede nastaje negativna selekcija najvitalnijih kontingenata (fizičkih, obrazovnih, intelektualnih itd.), čime se remeti spolna, dobna i druge strukture. Radikalno se poremećuju biološke stope, a nerijetko i socijalno reproduktivne karakteristike demografskih struktura. Ukoliko nema odgovarajućeg napora demografske i ekonomske regulative, razvitak ide prema destruktiji ili »slomu« razvojne osnove. Naše se seosko i poljoprivredno stanovništvo nalazi upravo u krajnje zaoštrenim demografskim destruktijama — pred slomom.

Naime, eksodusom je njegov udio u SR Hrvatskoj smanjen u posljednjih 50 godina od 69,6% (1931) na 14,5% (1981).³⁾ Došlo je do posvemašnje poremetnje struktura, uključujući gotovo dokidanje klasičnoga seoskog društva. Klasično je selo i seljaštvo »pobijeđeno« nestankom njegovih ukupnih tradicionalnih struktura a destrukuirano padom bioloških osnova.

Na osnovi jedne analize demografskih promjena u razdoblju 1948—1961. transfer poljoprivrednika u nepoljoprivrednike u SR Hrvatskoj iznosio je 704.000 seoskih stanovnika, a u razdoblju 1961—1971. obuhvatio je daljnjih 573.000 seoskih stanovnika. To znači da je samo tada selo i poljoprivreda (u smislu nepoljoprivrednog strukturiranja) napustilo 1,277.000 stanovnika.⁵⁾ To je masa uglavnom fizički, obrazovno i intelektualno najvitalnijih kontigenata sela i poljoprivrede. Prema ovoj analizi stope deagrarizacije bile su u prvom razdoblju (1953—1961) 2,42, a u drugom razdoblju (1961—1971) — 3,15, što znači povećanje od 0,73. To je bila nova kvaliteta, koja je još više naglašena kvalitativnim promjenama seoskoga i poljoprivrednog stanovništva. Stope deagrarizacije u intervalu 1971—1981. iznose primjerice čak 8,64.⁶⁾ One su zahvatile preostalu najvitalniju fizičku i intelektualnu osnovu sela i poljoprivrede, jer je tada deagrarizacija bila posredovana školovanjem seoskih naraštaja, uglavnom za nepoljoprivredna zanimanja. S obzirom na ove činjenice svi dotadašnji kvantitativni pokazatelji smanjenja poljoprivrednog i seoskog stanovništva počeli su se pretvarati u nove kvalitativne izraze procesa u seoskim i poljoprivrednim strukturama. Naime, poljoprivredno je stanovništvo od godine 1971. smanjeno za daljnjih 863.964 stanovnika. To se posebno odrazilo na manje negativne trendove broja stope poljoprivrednika.

Evo najprije osnovnih pokazatelja promjena u tri popisna razdoblja.

Tabela 2

Poljoprivredno stanovništvo SR Hrvatske pa zajednicama općina — 1961, 1971 i 1981.

Zajednice općina	1961		1971		1981	
	N	% u ukupnom	N	% u ukupnom	N	% u ukupnom
Bjelovara	273.632	66,8	229.503	58,9	136.428	36,8
Gospića	65.431	54,9	47.987	44,8	21.406	23,7
Karlovca	106.405	56,7	86.164	47,7	38.748	22,5
Osijeka	409.177	50,8	336.526	39,2	160.767	18,5
Rijeke	99.087	20,9	51.087	10,3	19.963	3,7
Siska	110.374	56,2	92.729	46,0	47.836	23,9
Splita	317.813	42,0	222.276	26,8	58.256	6,6
Varaždina	154.859	53,2	136.030	45,5	68.223	22,5
Zagreba	228.843	57,8	184.693	46,9	95.059	23,4
GZO Zagreba	59.198	11,3	44.690	6,7	21.005	2,7
Ukupno SR Hrvatska	1,824.819	43,9	1,431.685	32,5	667.691	14,5

3) Za godinu 1981. vidjeti: V. Stipetić: **Kretanje i tendencije u razvitku poljoprivredne proizvodnje na području SR Hrvatske**. Zagreb, JAZU, 1959, str. 105.

4) Vidjeti više u V. Puljiza: **Eksodus poljoprivrednika**. Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora, IDIS, 1977.

5) Stope su uzete iz poglavlja »Deagrarizacija poljoprivrednog stanovništva u SRH« u studiji V. Puljiza: **Dugoročne promjene u ekonomsko-socijalnoj strukturi stanovništva i zaposlenosti, I dio** — »Socijalnodemografski procesi i urbanizacija sela«. Zagreb, IDIS, 1983, str. 52.

6) Ibid, str. 54.

Tabela 3

Broj stanovnika SR Hrvatske prema demografskim tipovima naselja i regijama

Područje	Ukupno	Tip	Tip 2	Tip 3	Tip 4	Tip 5	Tip 6
SR Hrvatska	Broj 4.422.404	543.865 12,3	821.495 18,6	427.128 9,7	299.891 6,7	369.681 8,4	1.960.344 44,3
1. Slavonija	Broj 856.570	79.607 9,3	156.969 18,3	81.759 9,5	82.664 9,7	94.856 11,1	360.715 42,1
2. Srednja i sjeverna Hrvatska	Broj 2.132.384	257.784 12,1	430.900 20,2	219.443 10,3	109.581 5,1	129.748 6,1	984.918 46,2
3. Lička, Gorski kotar, Hrvatsko primorje, Istra	Broj 604.938	122.592 20,3	85.474	36.331	41.221	51.245	268.075
4. Dalmacija	Broj 828.512	83.882 10,1	148.152 17,9	89.595 10,8	66.415 8,0	93.832 11,3	346.636 41,9

Izvor: Prvi rezultati popisa stanovništva i stanova 31. ožujka 1971. godine, RZS, Zagreb.

Tip 1 — Smanjenje stanovništva veće od 15^{0/0},
 Tip 2 — Smanjenje stanovništva 5—15^{0/0},
 Tip 3 — Smanjenje stanovništva do 5^{0/0},
 Tip 4 — Povećanje stanovništva do 4^{0/0},
 Tip 5 — Povećanje stanovništva 5—15^{0/0},
 Tip 6 — Povećanje stanovništva veće od 15^{0/0}.

Udio se poljoprivrednog stanovništva u sveukupnom stanovništvu posvuda naglo smanjivao, što je dovelo do tzv. značajnih depopulacijskih tendencija. Tako su mnoga naselja imala radikalni pad stanovništva, osobito u sredinama gdje je eksodus bio iznimno velik i masovan, gdje je u ponekim intervalima odlazilo na 100 domaćinstava i preko 180 članova, u pravilu najvitalnijih (npr. u Dalmatinskoj i primorskoj regiji).

Tendencija preskakanja manjih središta i bijeg u veće gradove ili gravitacijske centre bile su tako naglašene da je godine 1971. čak u 79,2% naselja Hrvatske smanjeno stanovništvo. U mnogima radikalno. Broj naselja koja su imala deficit do 5% bio je oko 13,6% (875 naselja). U gotovo više od trećine naselja stanovništvo je smanjeno za više od 15%. Njihova je sudbina pri kraju, jer će vjerojatno opstati samo kao geografski pojmovi. Naime, trend smanjenja stanovnika u njima se naglo ubrzava.

Ako tip naselja 1 i 2 označimo regresivnima onda je u njima godine 1971. živjelo 30,9% ukupnog stanovništva Hrvatske, a tip 3 i 4 kao demografski stagnantnima, onda je u njima živjelo 16,4% stanovnika. To znači da je u ovim depopuliranim naseljima živjelo 47,3% od sveukupnog stanovništva Hrvatske. Istovremeno je u demografski progresivnim naseljima, svrstanim u tipove 5 i 6, živjelo 52,7% sveukupnog stanovništva republike.⁷⁾

Seosko stanovništvo ili stanovništvo koje je popisano godine 1981. kao stanovništvo »u ostalim naseljima u SR Hrvatskoj« iznosilo je 2.263.840 (49,1% od sveukupnog stanovništva). Smanjenje se seoskog stanovništva nastavlja. Danas je slika u odnosu na 1971. znatno izmijenjena, jer se broj stagnantnih i regresivnih naselja povećao i došlo je do znatnijeg prorjeđenja stanovništva. O tome, na žalost, nemamo posebnih proračuna, jer se radi o statistički složenom problemu.⁸⁾

S obzirom na iznesene pokazatelje i naznačene činjenice da selo i poljoprivredu napuštaju najvitalniji reproduktivni, radni, obrazovni i intelektualni kontingenti, u novije je vrijeme došlo do značajnih poremetnji demografskih struktura, napose biovitalnih.

kretanje reproduktivnih stopa poljoprivrednog stanovništva

Kretanje biostopa poljoprivrednog stanovništva u prvo vrijeme bilo je u najužoj ovisnosti o kretanju stopa ukupnog stanovništva. Naime, ovisilo je o opadanju stopa fertiliteta žena po starosti, a bilo je i pod utjecajem izmjene starosne strukture ukupnog stanovništva. Međutim, i tada su promjene biostopa u poljoprivrednog stanovništva bile nešto brže, uglavnom zbog migracijskih tokova. Kasnije

7) Preuzeti podaci iz knjige grupe autora: **Društvene promjene u selu** (Zagreb; Beograd, Centar za sociologiju sela Sveučilišta u Zagrebu; Jugoslavenski centar za poljoprivredu i šumarstvo, 1984, str. 58).

8) Međutim, iz Dokumentacije popisa po naseljima »Gradsko i ostala naselja« za 1981. godinu vadili smo podatke po općinama i u gradska uključili 3.570 djece koja su rođena u inozemstvu, jer su rođena u gradskim sredinama. U »ostalim naseljima« dakle, u seoskim, pozitivne su stope u općinama Đakovo (0, 1), Vinkovci (3,10), Vukovar (3,47), Zupanja (1,06), Rijeka (4,50), Rovinj (0,71), Benkovac (2,02), Biograd na moru (3,72), Brač (4,74), Drniš (6,57), Imotski (0,50).

su ove tendencije dobile svoje brojne specifičnosti zbog ubrzanja eksodusa po opsegu i sadržaju (posredovanjem školstva).

Međutim, precizan uvid u biostope poljoprivrednog stanovništva nije moguć, jer je to danas »gotovo nerešiv metodološki problem«⁹⁾ pri čemu se misli na udio nepoljoprivrednog stanovništva na selu, na stope eksodusa, nepreciznu definiciju poljoprivrednika, neprecizne definicije aktivnosti u poljoprivredi, neispitane fertalne stope, posebno nedefinirane kategorije izdržavanih u poljoprivredi (domaćice, na primjer), heterolognosti brakova itd. Na osnovi posebnih procjena B. Maksimović za 1953. i 1961. i analize D. Breznika za 1971, iznosimo samo konačne rezultate za ukupno, poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo.

Tabela 4

Stope nataliteta ukupnog, poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske, 1953. i 1961.

Ukupno		Poljoprivredno		Nepoljoprivredno	
1953	1961	1953	1961	1953	1961
23,0	17,8	23,7	18,0	22,1	17,7

Stope nataliteta u 1953. i 1961. bile su relativno uravnotežene, a poljoprivredno je stanovništvo bilo relativno mlado. Međutim, deset godina kasnije one su radikalno izmijenjene. Tako su prema Breznikovoj računici u 1971. za ukupno stanovništvo SR Hrvatske opale na 14,7 promila, za poljoprivredno čak na 7,5 a za nepoljoprivredno na 17,1. Ovo je izračunato na osnovi distribucije živorođene djece prema zanimanju majke, odnosno kod izdržavane majke prema zanimanju njegovala aktivnog izdržavaoca. Tamo gdje se nije znalo zanimanje izdržavaoca (za izvanbračnu majku), to je posebno iskazano. Takvih je u godini 1971. u SR Hrvatskoj bilo 1640. Ako se ima u vidu da su »izdržavane vanbračne majke zastupljene u ovoj analizi samo sa 5 odsto, onda se u odnosu na apsolutni iznos ukupnog nataliteta radi o gotovo zanemarljivoj broju«.

Zastupljenost **mladih dobnih grupa fertalnih žena** naglo je opala. Usporedbe starosne strukture fertalnih žena i poljoprivrednica i nepoljoprivrednica u SR Hrvatskoj pokazuje za 1971. slijedeće odnose:

	Poljoprivredno				Nepoljoprivredno			
	Svega	15—24	25—34	35—49	Svega	15—24	25—34	35—49
a)	376,8	105,5	81,6	189,7	797,2	263,0	215,1	319,1
b)	100,0	28,0	21,7	50,3	100,0	33,0	27,0	40,0

9) Za analizu bioloških stopa koristili smo posebnom metodologijom dobivene podatke B. Maksimović, što ih je iznijela u analizi: »Prelazak poljoprivrednog stanovništva u nepoljoprivredne delatnosti«. (**Stanovništvo**, 1964, br. 1, str. 5—20); koristili smo se također studentskim radom D. Breznika: »Neke demografske karakteristike poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji« (**Ekonomika revija**, 1976, br. 1/2, str. 27—48), u kojemu je iznijeta dosad najkonzistentnija analiza demografskih pokazatelja o promjenama u biovitalnim procesima poljoprivrednog stanovništva u poratnom razdoblju.

Apsolutni broj fertilnih žena (a) i njihov relativni pokazatelj (b) nedvojbeno ukazuje na znatno nepovoljnije indikatore fertiliteta poljoprivrednica. Iste je godine prosječni broj živorođene djece udanih žena starih 19—49 godina, prema zanimanju izdržavaoca u SR Hrvatskoj bio slijedeći: 2,8 svega aktivnih 1,66, poljoprivrednice 2,18, radnice 1,54, službenice 1,44, svega izdržavane 2,34, poljoprivrednice 2,46, radnice 2,25, službenice 2,47. Prosječna starost žena iznosila je 35,5 godina. Kako je, međutim, broj poljoprivrednica u fertilnoj dobi bio za preko 420.000 manji od broja nepoljoprivrednica, to je i s te osnove fertilna osnova poljoprivrednica znatno manja.

Razlike u kvaliteti života u cjelini, napose u životnom standardu, spolnim i dobnim strukturama, preventivnoj i kurativnoj medicini i općoj kulturi itd. između poljoprivrednog i nepoljoprivrednog stanovništva počele su se odražavati i u razlikama u stopama mortaliteta. Evo usporednih pokazatelja za 1953, 1961. i 1971. za ukupno poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo (računano na tisuću umrlih):

	Ukupno			Poljoprivredno			Nepoljoprivredno		
	1953	1961	1971	1953	1961	1971	1953	1961	1971
	11,9	9,1	10,1	14,8	12,4	14,7	8,2	6,5	8,0

Stope mortaliteta poljoprivrednika rastu, stope su morbiditeta naglašenije, a mortalitet je dojenčadi seoskog i poljoprivrednog stanovništva veći. To je rezultat većeg stupnja ostarjelosti, ali i činjenice da je poljoprivredno stanovništvo niže socijalne sigurnosti — zdravstveno osiguranje uvedeno je tek 1960⁷⁾, a poljoprivredna ga populacija koristi i do deset puta manje negoli nepoljoprivredna. Mirovinsko osiguranje pak ne postoji kao ekonomski zasnovana osnova.

Specifične stope mortaliteta u poljoprivrednika znatno su nepovoljnije, o čemu govore slijedeći usporedni pokazatelji za ukupno, poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo prema spolu za 1961. i 1971:

Godina	Ukupno		Poljoprivredno		Nepoljoprivredno	
	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
1961	9,3	8,8	11,9	10,6	7,0	6,9
1971	9,3	8,1	12,1	10,3	7,7	6,7

Broj umrlih na tisuću stanovnika u poljoprivrednika znatno je veći negoli u ukupnog i nepoljoprivrednog stanovništva, i to za oba spola. Ova se tendencija nastavlja upravo zbog daljnjeg produbljanja tendencije starenja poljoprivrednog stanovništva.

Konačno, **stopa prirodnog priraštaja** jedan je od najboljih indikatora bioloških, odnosno reproduktivnih osnova nekog stanovništva. Dok je stanovništvo mlado, one su i kod viših mortalitetnih stopa ukupnoga pa i visokog mortaliteta dojenčadi u nas znale biti visoke. Kad se mladi kontigenti prorijede, napose fertile grupe, stope prirodnog priraštaja počinju opadati. Kad se sve više marginaliziraju, odnosno kad biološki potencijal radikalno opadne, stope prirodnog priraštaja prelaze u tzv. negativne trendove. Evo slike kretanja pri-

rodnog priraštaja za ukupno, poljoprivredno i nepoljoprivredno stanovništvo prema popisnim rezultatima 1953, 1961. i 1971. (u promilima).

1953			1961			1971		
Ukupno	Poljo-priv-redno	Nepoljo-priv-redno	Ukupno	Poljo-priv-redno	Nepoljo-priv-redno	Ukupno	Poljo-priv-redno	Nepoljo-priv-redno
11,1	9,0	13,9	8,7	5,6	11,2	4,6	-7,2	10,1

Iako su tendencije pada prirodnog priraštaja očite od popisa do popisa, njegov je pad najmarkantniji upravo za poljoprivredno stanovništvo i jedino je za nj evidentiran prijelaz u tzv. negativni trend. Naime, već 1971. prirodni priraštaj poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj prešao je u -7,2 promila, a danas je i znatno niži.

kretanje reproduktivnih stopa seoskog stanovništva

Razlike u prirodnom priraštaju poljoprivrednog i gradskog stanovništva značajne su već duže vrijeme. U našoj je republici u razdoblju 1953—1961. migriralo 644.000 stanovnika.¹⁰⁾ Izvan republike i izvan zemlje emigriralo je čak 241.000 osoba, a koeficijent nastavljanja školovanja djece poljoprivrednika kretao se po rajonima od 54,3 do 83,3% (1959—1963).

Prema ovim indikatorima, stope su prirodnog priraštaja na seoskim područjima produbljene — **prešle su u negativne trendove već 1971.** (—7,2‰). To nepobitno indicira da je prirodni priraštaj u poljoprivrednog stanovništva već i mnogo prije bio negativan, te da su stope prirodnog priraštaja s tendencijom negativnih trendova sve ubrzanije. Kako se njihov pad ubrzano nastavlja, tako je u svim zajednicama općina u SR Hrvatskoj prirodni priraštaj u gradskim naseljima pozitivan i za naše prilike relativno visok, dok je u tzv. »ostalim naseljima« (dakle seoskima), negativan, i to sa znatno »visokim« stopama negativnosti. Uostalom, rijetke su općine ruralnih struktura u kojima je stopa prirodnog priraštaja pozitivna. To su ili tipične nerazvijene ruralne općine ili karakteristični gradsko-industrijski aglomerati kao gravitacijski centri.

U svim zajednicama općina u SR Hrvatskoj prirodni je priraštaj u seoskim naseljima negativan, osim u ZO Osijeka i Varaždina. Naime, broj umrlih u svim je zajednicama veći od broja živorođenih, pa su apsolutne vrijednosti prirodnog priraštaja negativne. Evo tih veličina za 1981: ZO Bjelovara imala je manji prirodni priraštaj za —1.483 stanovnika, Gospića —417, Karlovca —497, Osijeka —48, Rijeke —473, Siska —304, Spita —43, Varaždina —493, Zagreba —179 i GZO Zagreba —1.618.

10) Podaci za 1959. i 1963. preuzeti su iz članka M. Rendulića: »Tendencije demografskih kretanja u SR Hrvatskoj« (Naše teme, 1965, br. 6, str. 824).

Tabela 5

Stope nataliteta i prirodnog priraštaja na seoskom i gradskom području — 1959, 1963. i 1971.

	Seosko područje						Gradsko područje					
	stope nataliteta			stope prirodnog priraštaja			stope nataliteta			stope prirodnog priraštaja		
	1959	1963	1971	1959	1963	1971	1959	1963	1971	1959	1963	1971
Jugoistočna Slavonija	27,4	21,3	18,6	14,9	11,1	4,4	18,7	21,2	18,6	10,8	12,6	11,1
Sjeveroistočna Slavonija	22,0	19,0	16,7	9,9	8,5	1,6	16,5	17,6	16,0	8,1	8,9	7,9
Podravska Slavonija	21,6	15,4	17,0	9,6	5,0	-0,2	18,6	16,1	17,0	9,2	6,6	7,6
Posavska Slavonija	20,5	17,2	19,8	7,5	6,6	0,7	17,9	17,9	19,8	9,1	9,7	10,7
Bilogora	23,4	12,9	17,5	1,9	1,1	-5,4	15,8	16,2	17,5	5,3	6,6	6,8
Međimurje i Varaždinski kraj	22,1	18,6	16,7	11,3	9,5	3,0	18,4	19,1	16,5	9,5	10,3	8,8
Hrvatsko zagorje	19,9	17,7	31,9	9,5	8,3	2,3	21,7	24,5	31,9	10,4	17,2	20,0
Zagreb	22,9	14,2	18,8	10,4	5,2	-1,6	11,1	14,5	18,9	4,3	6,4	10,2
Gornja Posavina	15,0	12,3	16,5	3,0	1,5	0,2	18,7	20,3	16,5	11,1	12,2	7,6
Pokuplje i Banija	17,2	14,0	16,7	7,8	5,7	0,6	15,9	14,9	16,7	8,5	7,6	8,5
Gorski Kotar i Lika	21,9	17,8	14,0	12,6	9,5	1,3	18,6	19,0	14,0	10,6	10,1	5,9
Hrvatsko Primorje	15,1	12,7	15,8	2,8	1,6	-1,7	17,2	14,8	15,8	10,6	7,3	8,3
Istra	17,4	13,3	18,2	7,4	3,3	-1,0	21,6	17,6	18,2	14,5	9,7	10,6
Sjeverna Dalmacija	21,3	16,4	32,9	13,7	7,8	7,0	18,0	20,4	32,9	12,7	6,4	24,4
Dalmatinska Zagora	27,1	20,5	20,3	18,6	13,0	3,5	21,9	23,5	20,3	14,7	17,1	14,8
Južna Dalmacija	19,2	15,4	18,5	9,7	5,9	1,5	17,3	17,4	18,5	10,8	9,8	11,7
Ukupno SR Hrvatska	20,6	16,5	17,5	9,6	6,8	1,6	15,4	16,6	17,5	8,0	8,6	9,2

Izvor: Podaci za 1959. i 1963. preuzeti su iz članka M. Rendulića: "Tendencije demografskih kretanja u SR Hrvatskoj" (Naše teme, 1965, br. 6, str. 824); podaci za 1971. posebno su računani na osnovi rezultata Popisa stanovništva.

Tabela 6

Stope prirodnog kretanja stanovništva u gradskim i ostalim naseljima — 1981.

Zajednice općina	Stanovništvo (31. 3. 1981.)											
	Svega						Gradska naselja			Ostala naselja		
	Svega	Gradska naselja	Ostala naselja	živo- rode- ni	umrli	prirod- ni pri- rastaj	živo- rode- ni	umrli	prirod- ni pri- rastaj	živo- rode- ni	umrli	prirod- ni pri- rastaj
Bjelovara	370.916	110.611	260.305	13,36	15,25	-1,89	19,76	12,70	7,06	10,63	16,33	-5,70
Gospića	90.336	26.169	64.167	10,57	13,18	-2,61	19,64	12,73	6,91	6,87	13,37	-6,50
Karlovca	172.114	68.300	103.844	12,65	12,15	0,50	18,62	10,07	8,55	8,73	13,51	-4,78
Osijeka	867.646	374.993	492.653	15,65	11,08	3,99	18,53	9,44	9,09	12,44	12,34	0,10
Rijeke	540.485	337.286	203.199	14,40	10,35	4,05	17,03	9,14	7,89	10,02	12,35	-2,33
Siska	199.790	78.391	121.399	13,40	11,41	1,99	15,32	9,38	8,94	10,22	12,74	-2,51
Splita	882.050	489.098	392.952	15,41	9,41	6,00	18,72	7,84	10,91	11,27	11,38	-0,11
Varaždina	303.590	79.511	224.079	15,57	11,98	3,59	20,24	10,21	10,03	13,91	12,60	1,31
Zagreba	318.944	60.263	258.681	12,79	14,77	-1,98	28,24	11,90	16,34	9,18	15,44	-6,26
GZO Zagreba	855.568	713.000	142.568	15,70	9,75	5,95	17,05	9,66	7,39	8,95	10,21	-1,26
Ukupno	4.601.469	2.337.622	2.263.847	14,66	11,18	3,48	18,28	9,42	8,86	10,92	12,98	-2,06

Izvor: Popis stanovništva 31. III 1981. — popisni dokumenti, Republički zavod za statistiku. Proračun je rađen posebnom analizom po naseljima gradskog tipa pri čemu su u gradska naselja uključena i ona djeca koja su rođena u inozemstvu. Po pravim kriterijima NN (8) — 59, 54/80, 38/85, 2/81 i 37/82. u Hrvatskoj je bilo 214 gradova. Dakle, po pravnom kriteriju u »ostala naselja«, svrstana su... seoska i mješovita naselja. Iako su ovi kriteriji arbitrarni, nema drugog načina za iskazivanje razlike u stopama.

Pad bioloških stopa u selu i poljoprivredi toliko je velik da se može reći da je sveukupna poljoprivredna populacija demografskih duboko u regresiji. Naime, njezine su biološke osnovne vrijednosti svedene na minimum u određenim područjima, a u najvećem dijelu komunalnih zajednica praktično više nema neke značajnije biološke osnove. Tamo je i socijalna reprodukcija znatno sužena, jer je poznato da je porodična struktura vitalnih kontigenata naglašena nepoljoprivrednim zanimanjem. Osim toga, pečat poljoprivredi daju mješovita domaćinstva bez radne snage ili tzv. staračka domaćinstva, koja se s demografskog stanovništva pretvaraju od nekadašnje povezanosti gospodarstva i domaćinstva kao jedinstvene kategorije proizvođačke i potrošačke demografske jedinice isključivo u domaćinstvo, dakle u potrošačku jedinicu. Ova domaćinstva biološki i demografski znatno duže egzistiraju kao potrošačke jedinice negoli kao gospodarski entitet.

Analitički se može utvrditi da se ona gase gospodarski 10—15 godina prije nego što nestanu demografski. Gašenje ide radikalnom marginalizacijom gospodarske osnove, tj. proizvodnje. Ona su najizrazitiji sociodemografski izraz destrukturiranja sela, napose njegovih poljoprivrednih kontingenata. Naime, ona se pojavljuju kao posebna društvena skupina čiji se broj uvećava iz dana u dan, i to uglavnom na račun smanjenja drugih socijalnih kategorija u selu vezanih za zemlju.¹¹⁾

3. starenje seoskog i poljoprivrednog stanovništva u sr hrvatskoj

Prema demografskoj teoriji, osnovni uzroci starenja nekog stanovništva determinirani su **padom stopa nataliteta, odnosno prirodnog priraštaja, s jedne strane, i povećanjem srednjeg očekivanja života, s druge.**

Prethodna je analiza već pokazala da je u Hrvatskoj opadanje vitalnih stopa, i napose opadanje vitalnih stopa seoskoga, posebice poljoprivrednog stanovništva veliko i ubrzano. Naime, u kratkom intervalu od nepuna tri desetljeća stope su radikalno smanjene a u mnogim područjima prešle su u negativne trendove, posebice u seoskoga, a napose u poljoprivrednog stanovništva. Kao što vidimo, pad natalitetnih stopa 1948. i 1982. kretao se od 23,5 do 14,15 promila, a pad stopa prirodnog priraštaja išao je od 9,6 na 3,5% promila. Riječ je, dakle, o radikalnom padu u oba slučaja, padu do ispod tzv. kritičnih pragova reprodukcije (kritični prag za natalitet: 15 promila; za prirodni priraštaj: 5 promila).

Ako je takvo stanje ukupne populacije, onda su stope u seoskog i poljoprivrednog stanovništva morale biti niže. I dosta jesu. Prešle su u negativni trend već godine 1971. U istom intervalu prolongacija srednjeg očekivanja života znatna je. Ona se kretala za ukupno stanovništvo od 50,8 u 1948. do 70,4 u 1981, odnosno muškog stanovništva od 48,6 do 67,7 godina i ženskog od 53,0 do 73,1 godinu. Prolongacija je srednjeg očekivanja života znatna — gotovo 20 godina.¹²⁾

11) O staračkim domaćinstvima vidjeti tematski dvobroj časopisa **Sociologija sela** (37/38).

12) Usp. **Statistički godišnjak SFRJ 1983**. Beograd, SZS, 1983, str. 113.

Već na osnovi ovih indikatora kao osnovnih uzroka starenja, dakle pada nataliteta i značajnog produženja srednjeg očekivanja života, vidljivo je da je starenje uzelo maha. Međutim, u demografiji se za dokazivanje starenja nekog stanovništva najčešće upotrebljava nekoliko slijedećih indikatora: indeks starenja, tj. odnos između stanovnika starijih od 60 godina i onih do 19 godina (ako je taj indeks veći od 0,4 smatra se da je starenje uzelo maha); postotak starijih i omladine u odnosu na ukupno stanovništvo (ako udio osoba starijih od 60 godina prelazi 12%, smatra se da je to znak starenja); odnos između srednjovječnih i starijih stanovnika (onih 20—49 godina i starijih od 60 godina); prosječna starost stanovništva (ako je prosječna starost veća od 30 godina, starenje je očito); odnos između mlađeg (20—39 godina) i starijeg (40—59 godina), srednjovječnog stanovništva (ako je stanovništvo 0—39 godina niže od 65%, to je znak starenja, a ako je omladina 0—19 zastupljena ispod 35% u ukupnom stanovništvu, to znači da prevladavaju starije generacije. Nijedan indikator sam za sebe nije dovoljan nego svi zajedno pokazuju stupanj ostarjelosti.¹³⁾

Tabela 7

Starosna struktura poljoprivrednog stanovništva u SR Hrvatskoj — 1961, 1971. i 1981.

Godina	Ukupno	Starosne grupe u %				
		0—14	15—49	50 i više	60 i više	65 i više
1961	1.824.592	25,8	44,5	29,7	15,0	9,3
1971	1.431.685	20,6	47,7	31,7	20,2	12,8
1981	667.969	12,4	39,1	47,7	26,9	20,7

Izvori: **Popis stanovništva 1961**, knj. III; **Statistički godišnjak Jugoslavije 1973**; **Dokumentacija popisa 1981**.

Iz tabele 7 očito je naglo smanjenje bazičnih grupa do 14 godina. Zatim koncentracija pretežnog dijela stanovništva u dobi do 50 i relativno ubrzano povećanje starijih grupa od 50 godina i više, 60 i više i 65 i više. Tako je npr. godine 1981. već svaki drugi poljoprivrednik bio stariji od 50 godina, svaki 4. stariji od 60 godina, odnosno svaki 5. stariji od 65 godina i više. To evidentno pokazuje da je ostarjelost poljoprivrednika neočekivano velika u sveukupnom poljoprivrednom stanovništvu naše republike. Na žalost, ne raspoložemo pokazateljima za regije ili zajednice općina, jer nema publiciranih statističkih pokazatelja.

Međutim, kad je takvo stanje ostarjelosti sveukupne poljoprivredne populacije, onda ovo stanje može u aktivnih poljoprivrednika biti svakako nepovoljnije.

Ono što pada u oči jest nagli pomak starenja aktivnih poljoprivrednika, posebno posljednjih 10 godina. Aktivnih do 19 godina bilo je samo 2,9%, što je i razumljivo, jer je obvezno školovanje i nastavak

13) Usp. opširnije D. Breznik: **Demografija — analize, metodi i modeli**. Beograd, IDN, 1977 (posebno poglavlje o starenju).

svetozar livada **52** vitalni pokazatelji o seoskom i poljoprivrednom stanovništvu sr hrvatske

Tabela 8

Indikatori ostarjelosti poljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske — 1961, 1971. i 1981.

Područje Godina	Ukupno stanov- ništvo	Starosne skupine			60 go- dina i više	Indeks starosti (5:2)	%	(5:1)	%	(2:1)	Indeks (4:3)	Prosječna starost
		20—39	40—59									
1961	U	1.824.696	493.358	468.065	273.805	15,0	0,4652	15,01	32,25		0,9487	34,4
	M	797.544	195.208	194.347	117.081	14,6	0,4030	14,68	36,63		0,9956	33,2
	Ž	1.027.152	298.150	273.718	156.724	15,2	0,5260	15,26	29,01		0,9181	35,4
1971	U	1.431.685	333.502	379.716	288.247	20,1	0,6746	20,13	29,85		1,386	37,1
	M	650.512	149.854	153.260	128.189	19,7	0,5882	19,17	33,50		1,0227	35,6
	Ž	781.173	183.648	226.456	160.058	20,4	0,7645	20,49	26,70		1,2331	38,4
1981	U	667.696	357.259		179.839	26,9	1,4009	26,9	19,2 *			44,74 A
	M	292.170	146.184		78.794	26,9	1,1874	27,0	22,7 **)			43,51
	Ž	375.526	211.075		101.045	26,9	1,6294	26,9	16,5***)			45,70

*) Nepoznato stanovnika ukupno 2.225.

***) Nepoznato stanovnika muških 832.

****) Nepoznato stanovnika ženskih 1.383.

1) Nema razrednih grupa po petogodišnjim skupinama pa je izvršeno sprezanje.

A. Ako izvršimo aproksimacije u kojima je razredna sredina ukupnog stanovništva do 5 godina starosti mogla biti 219.040, muškoga 112.295 i ženskoga 206.745, a završimo razrednu sredinu na 72,5 godina s odgovarajućim brojevima za svaku skupinu, onda bi prosječna starost iznosila za 1981. onako kako je naznačeno u koloni 10.

škole drugoga i trećeg stupnja opća obveza i za seoske, odnosno za poljoprivredničke naraštaje. Međutim, aktivnih poljoprivrednika iznad 50 godina ima 55,6%, a u skupini od 60 godina i više nalazi se svaki peti. Ako se zna da je to granica starosti za umirovljenje u nas (i posvuda u razvijenom svijetu), što se može očekivati od takve starosne strukture u toj podmakloj dobi? To više, što je to klasični seljak, slabo opremljen i psihofizički opterećen tegobama života, napose stresovima prvoga i drugog svjetskog rata.

Kvantitativne promjene seoskih struktura prerastaju u kvalitativne suštine. U Hrvatskoj je došlo do značajnog pada poljoprivrednog stanovništva u ukupnome: samo od 1971. smanjeno je za 752.092 stanovnika, što znači da je više nego prepolovljeno u odnosu na prijašnje stanje. Iako je definicija poljoprivrednog stanovništva nešto izmijenjena, njegov relativni udio u ukupnom stanovništvu naglo je smanjen. Pao je od 32,5% u 1971. na 14,5% u 1981. Danas je svakako još niži. Vidljivo je, s obzirom na starost ukupnoga i aktivnog stanovništva, da je došlo do značajne negativne selekcije za selo i poljoprivredu, tj. do pravog isušnja vitalnih kontingenata. Naime, piramida života poljoprivrednika već je 1961. i 1971. bila okrenuta, baza joj je sužena, a vrh znatno proširen, karakterističan za tipično konstantnu regresivnu populaciju. Mlađih kontingenata sve je manje, a starijih sve više. Time je dakako biološka osnova sužena, a eventualna socijalna reprodukcija znatno smanjena. S obzirom na druge tendencije (lažni industrijalizam kod agrarne populacije, kao što je mit tvorničkog dimnjaka, neopravdano veći status nepoljoprivrednika, uslijedio je radikalni eksodus, što je dovelo do značajne minorizacije poljoprivrednih struktura.

Bilo bi od velike analitičke važnosti znati kolika je bazična osnova poljoprivrednika i to po godinama u skupinama »do 10 godina«, odnosno »do 15 godina«. To su pripadnici naraštaja koji su rođeni 1970. i poslije. Kad bismo to znači, mogli znati što možemo očekivati od »poljoprivrede demografske baze«, u biološkoj osnovi reprodukcije, s jedne strane, a s druge, u eventualnoj socijalnoj reprodukciji mogli bismo s obzirom na strateški značaj poljoprivrede u privrednom razvitku, izvoditi neke kalkulacije. Na žalost, time ne raspolažemo a niti pokazateljem srednjeg očekivanog trajanja života poljoprivrednika. To je očiti demografski i statistički indikator zanemarivanja značajnog ljudskog faktora unutar poljoprivrednih struktura.

4. obrazovna struktura poljoprivrednog stanovništva

Sve prethodne činjenice motivirale su nas da posebno analiziramo kvalitetu ljudskog faktora u poljoprivredi kroz obrazovnu strukturu poljoprivrednog stanovništva prema pismenosti i školskoj obrazovanosti.

Pretežni dio naše sveukupne nepismene populacije u SR Hrvatskoj koncentriran je u poljoprivrednim kontingentima, dok je najveći dio bez školske spremne, odnosno sa 1—3 razreda škole upravo u poljoprivrednoj populaciji, a također i onih sa 4—7 razreda osnovne škole. Kako je poljoprivreda po klasičnim karakteristikama tradicionalne poljoprivrede način života a ne zanimanje (a naša je dobrih dijelom takva), to je njezino stanovništvo najvećim dijelom nisko obrazovano i sa vrlo malim udjelom više i visoke obrazovanosti.

Tabela 9

Pismenost i školska sprema ukupnog poljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske starog 15 i više godina — 1981.

	Aktivno	Aktivno	Poljoprivredno stanovništvo				Uzrokovano	
			Ukupno		Aktivno			
			broj	% od ukupnog stanovn.	broj	% od ukupnog stanovništva stanovništva		
Ukupno	4,391.139	1,985.200	667.696	15	414.742	21	62	170.966
15 godina i više	3,468.798	1,984.980	585.487	17	414.521	21	71	
— svega								
Bez školske spreme i								
1—3 razreda	438.945	137.599	144.225	30	91.443	66	63	52.782
Od toga nepismeno	216.102	47.995	68.700	32	40.495	84	59	28.205
4—7 razreda OŠ	1,111.529	548.167	340.352	31	265.540	48	78	74.812
Osnovno obrazovanje	657.352	333.603	82.987	13	47.103	14	57	35.884
Srednje obrazovanje	985.175	763.026	16.630	2	9.600	1	58	7.030
Više obrazovanje	97.446	83.814	333	0	209	0	63	124
Visoko obrazovanje	128.233	111.913	255	0	156	0	61	99
Nepoznato	15.098	5.858	705	5	470	8	67	235

Izvor: Dokumentacija RZS SRH (Popis stanovništva 1981).

Tabela 10

Pismenost i školska sprema poljoprivrednog stanovništva SR Hrvatske, prema spolu — 1981.

Školska sprema prema spolu	Poljoprivredno stanovništvo					
	Ukupno			Aktivno		
	broj	% od ukupnog stanovništva	broj	% od ukupnog aktivnog stanovništva	% od ukupnog poljoprivrednog stanovništva	Udržavano
	Muško stanovništvo					
15 godina i više — svega	249.944	15	215.772	18	86	34.172
Bez školske spreme — 1—3 raz. OS	48.362	33	38.668	59	83	7.994
Od toga nepismeno	17.281	38	14.240	79	82	3.041
4—7 razreda OS	151.132	33	143.954	45	95	7.175
Osnovno obrazovanje	39.948	13	24.852	14	62	15.095
Srednje obrazovanje	11.737	2	7.758	2	66	3.979
Više obrazovanje	275	1	187	0	68	88
Visoko obrazovanje	186	0	117	0	63	69
Nepoznato	304	4	232	7	76	72
	Žensko stanovništvo					
15 godina i više — svega	335.543	18	198.749	24	59	136.794
Bez školske spreme: 1—3 raz. OS	97.863	29	52.775	73	54	45.088
Od toga nepismeno	51.419	30	26.255	88	61	25.164
4—7 razreda OS	180.220	29	121.583	54	64	67.637
Osnovno obrazovanje	43.039	12	22.250	14	52	20.789
Srednje obrazovanje	4.893	1	1.842	1	38	3.051
Više obrazovanje	58	0	22	0	38	36
Visoko obrazovanje	69	0	39	0	57	30
Nepoznato	401	5	238	10	59	163

Izvor: Dokumentacijske tabele RZS SRH (Zagreb, podaci popisa 1981).

Osnovni pokazatelji o obrazovanosti i školovanosti aktivnog i ukupnog poljoprivrednog stanovništva pokazuju da što je dob veća, to je obrazovna struktura nepovoljnija. Riječ je o većem dijelu pripadnika klasičnog seljaštva. Istovremeno, ovaj je dio neobrazovanih u poodmakloj dobi, iako je to glavna osnova radne snage u poljoprivredi. U ukupnoj masi aktivnih dominiraju oni od 50 godina i više: prosječna starost poljoprivrednika 1981. iznosila je oko 45 godina, i to 44,7 za ukupno stanovništvo, a za žene gotovo 46 godina.

5. zaključno

Prikazani pokazatelji dobnih struktura po obrazovanosti, odnosno stupnju školske spreme, govore da su proizvodne mogućnosti s obzirom na kvalitetu ljudskog faktora radikalno smanjene, pa i dubiozne. Većina je stanovništva u poodmakloj dobi, biološko podmlađivanje je simbolično, trendovi su naglašeni u aspiracijama prema nepoljoprivrednom zanimanju. Konačno poljoprivrednici nemaju »bračnog tržišta« bilo zbog poremetnje spolno-dobnih struktura u selu, bilo zbog pada ugleda poljoprivrednog zanimanja i socijalne nesigurnosti u poljoprivredi.

Istovremeno, socijalna sigurnost seljaštva nije ekonomski zasnovana na vrijednosti rente, minulom radu i adekvatnom dijelu društvene solidarnosti. Uključujući i zanemarivanje profesionalizacije u poljoprivredi, postaje očita zatvorenost socijalno-ekonomske i demografske perspektive mlađih naraštaja, koji nemaju ekonomsku i socijalnu motiviranost.

Zanemarivanje ljudskog faktora i njegovih resursa odražuje se, prije svega, na društvenom planu, ekonomskom i socijalnom, a demografski su samo izražene u analiziranim pokazateljima.

Svetozar Livada:

Vital Indicators of the Rural and Agricultural Population in the S. R. Croatia — The Demographical Breakdown

Summary

The population of the S. R. Croatia is at the end of a period of demographic transition. In 1982 the birth rate was 14.5 per thousand, the death rate 11.0 per thousand, the natural population increase 3.5 per thousand, and the vital index 134.4. This change in biovital rates is the result of the influence of industrialization on demographic development, and in particular the result of deagrariation.

Some rural regions have typical age-old trends towards a low birth-rate, but the sudden decrease came to expression especially between the last two censuses (1971—1981), so that as many as 49 communes had a negative natural population increase in 1981. 24% of the total population of the republic lives in these communes.

The author uses data from population censuses and demographic statistics to analyze changes in the demographic structure of the rural and agricultural population (according to communities and regions). He compares changes in rates of reproduction between the agricultural and the non-agricultural population, and between the rural and the «non-rural» population, studies the ageing of the rural and agricultural population, and the educational structure of the agricultural population. He concludes that most of the rural and agricultural population is aged, that biological rejuvenation is symbolic, and that aspirations towards non-agricultural occupations are still very strong. ●

Витальные показатели сельского и сельскохозяйственного населения СР Хорватии — демографический разгром

Резюме

Население СР Хорватии находится в конце демографической переходной эпохи. В 1982 г. коэффициент рождаемости составлял 14,5‰, смертности 11,0‰ естественного прироста 3,5‰ а витальный индекс — 134,4. Такое движение биовитальных показателей является в результате процесса индустриализации оказывающего воздействие на демографический рост, в отдельности деаграризации.

Наблюдаются типично сельские местности с секулярными тенденциями сниженного уровня рождаемости, а сильный разрыв отмечается между двумя переписями (имевшими место в период 1971—1981 гг.), так что в 1981 г. в даже 49 общинах наблюдалось отрицательное сальдо естественного прироста в которых проживает 24% всего населения республики.

По данным переписи и демографической статистики, автором рассмотрены изменения в демографических структурах сельского и сельскохозяйственного населения (по общинным содружествам и регионам), сравнительное движение показателей процесса воспроизводства сельскохозяйственного и несельскохозяйственного населения и сельского и «несельского» населения, затем причины старения сельского и сельскохозяйственного населения и наконец — образовательная структура сельскохозяйственного населения. В заключении, автор утверждает, что большая часть сельского и сельскохозяйственного населения в пожилом возрасте а биологическое обновление молодым населением является в символическом размере при, и дальше сильно проявляющейся тенденции выбора несельскохозяйственных занятий. ●